

Akşit GÖKTÜRK
İ.Ü. Edebiyat Fakültesi ve
Yabancı Diller Yüksek Okulu
Öğretim Üyesi

BİR İLETİŞİM EDİMİ OLARAK ÇEVİRİ

Dilbilimsel çeviri kuramının bilimsellik savı, bu kuramın bütünüyle dilbilime dayanmasından kaynaklanır. Ancak, bu bilimsellik savı uğruna, dilbilimsel çeviri kuramı yalnız nesnel türden metinlerin çevirisini incelemekle sınırlar kendini. Çeviride payı olan birtakım dilbilim dışı etkenleri hiç göz önünde tutmaz. Sözgelşi, çevirinin alınması, çevirinin bir iletişim örgüsü içindeki yeri, çevirmenin metni yorumlama süreci, çeviriyi temelde bir dilsel değiştim, salt bir düzgü değişimi olarak gören dilbilim kökenli çeviribilimin ilgi alanı dışındadır. Dolayısıyla, dilbilimsel çeviri kuramının koşutu olarak, çeviriyi iletişimbilimin alanı içinde gören bir yaklaşım da vardır. İletişimsel açıdan çeviri yaklaşımında, çeviri yalnız bir dilsel değiştim, bir düzgü değişimi olarak değil, bir iletişim edimi olarak ele alınır, iletişimsel yönüne ağırlık tanınır daha çok. Düzgü değişimi, çok yönlü bir iletişim edimindeki karmaşık etkenlerden ancak biri sayılır.

Çeviriyi bu anlamda dilbilimsel - iletişimbilimsel bir sorun olarak gören yaklaşımın önemli öncülerinden biri, **Toward a Science of Translating** adlı yapıtı ile Eugene A. Nida'dır. Bu yapıtında Nida, çeviri incelemesinin ilk adımı olarak anlambilimsel sorunlara ağırlık tanır. Çağdaş dilbilimin, anlam sorunlarını araştırma yöntemi, anlamın çözümlenmesinde vardığı sonuçlar, çeviri açısından Nida'yı öncelikle ilgilendiren noktalar. Ancak, anlam sorunu, bütünüyle kuru dilbilimsel düzeneklerle sınırlı bir sorun değildir Nida için. B. L. Whorf'un dil-kültür konusundaki görüşleri, antropoloji açısından dilbilim, B. Russell'in, L. Wittgenstein'in mantıksal dil çözümleneleri, dilruhbilimi, metinleri kültür bağlamlarının ürünü olarak gören geleneksel filoloji, Nida'nın düşündüğü iletişim açısından an-

İlhamın temelinde yer alır. Böylesine geniş bir insanbilimler temeli üstünde dilin kendisi, genel insan davranışının bir parçası olarak görülebilir ancak. Nitekim, Nida çeviri sürecine de bu açıdan yaklaşır. Dolayısıyla onun anlam sorunlarını ele alışı, I. A. Richards'ın yaklaşımında olduğu gibi, anlamın anlamının¹ dilbilgisel, mantıksal, ruhbilimsel, toplumbilimsel yönlerinin de göz önünde tutularak araştırılmasıdır. «Çeviri ilkeleri ile işlemlerinin tartışılmasında temel olan şey» de «anlamın dilde ne yoldan bir iletişim düzgüsü olarak dile getirildiğini iyice bilmektir.»² Bu da, anlam olgusuna değişik dil içi, dil dışı yönlerden bakmayı gerektirir. Böyle bir düşünce bu alanda süregelen çalışmalarda kendine dayanaklar bulabilir. Anlamın önemli etkenini dilsel göstergenin kendisi sayarsak, anlambilim, gösterge ile gönderge arasındaki ilişkiyi; sözdizimi, göstergenin göstergeyle ilişkisini; kullanımbilim ise gösterge ile insan davranışı arasındaki ilişkiyi inceler. Her dilsel göstergenin, bir dilsel kullanım durumunda, nesne, durum, olay ya da kişi olan bir göstergeye yönelik olduğunu biliyoruz. İngilizcedeki **blackbird**, **black bird** öğeleri arasındaki anlam ayırımı da iki göstergenin sözdizimsel ilişkisinden doğar: Tıpkı aynı örneğin Türkçeye uyarlanmasıdaki **karatavuk**, **kara tavuk** birimlerinde görüldüğü gibi. Öte yandan, değişik göstergeler, alıcı üzerinde çağrışım yüklü etkiler uyandırarak onu değişik tepkilere yöneltebilir: Söz gelişi, **ölüm**, **sevişmek**, **korku** en azından değişik yaşta kimselerde değişik duygular, davranışlar uyandırabilir. Bu bakımdan, herhangi bir sözcenin anlamı, o sözcenin içinde yer aldığı iletişim konumundan ayrı görülemez. Dolayısıyla Nida, iletişim sürecinin gönderici, iletili, alıcı etkenlerine özel bir önem verir. Çeviri üstüne çalışması da, dilin hem iletişim biliminin hem de bildirişim kuramı açısından incelenişine bir giriş niteliğindedir.

Nida, dilsel göstergenin ayırıcı özelliklerini aşağı yukarı şöyle sıralar :

1. **Dilsel gösterge nedensizdir.** Her dilsel göstergenin seçilişi başlangıçta nedensizdir. Gösterge ile gönderge, gösterge öbekleri ile gönderge öbekleri, gösterge öbekleri ile gösterge arasındaki ilişkiler, gerçekte ancak toplumsal uzlaşımlar sonucu kesinlik görüntüsü kazanmış ilişkilendir.
2. **Dilsel gösterge, gönderge öbeklerini de belirleyebilir.** Nitekim, doğal dilde kullanılan çoğu sözcük, bütün bir nesnelere

1. C.K. Ogden-I.A. Richards, *Meaning of Meaning*, London 1923.

2. E.A. Nida, *Toward a Science of Translating*, Leiden 1964, s. 30.

sınıfını belirler. **Ağaç, at, masa** gibi. Kullanım akışı içinde bir göstergenin kapsamını kesin olarak sınırlamakta güçlükler çıkabilir. Hiç bir sözcük, sözce, tümce, her konuşma durumunda aynı anlamı iletmez. Göstergelerin kapsamı, birçok benzer nesneyi kapsar biçimde geniş olabilir ya da bir nesneyle sınırlı olabilir. Yalnız özel adlar bu durumun dışındadır, göndermeleri hep aynı kesinlikte kalır.

3. **Gösterge bağımsızdır.** Göstergenin geçerlilik alanı daralır, genişler. Her zaman değişikliklere açıktır. Anlambilimin alanına giren anlam daralmaları, genişlemeleri göstergenin bu niteliğini doğrular.
4. **Deneyler dünyası dilsel göstergeyle irdelenir.** Her dil, göstergeleriyle, dünyayı kendine özgü bir yoldan kurar, betimler, kuşatır.
5. **Dil belli bir toplumsal bağlam içinde işlev görür.** Gönderici ile alıcı arasındaki iletişim süreci, toplumsal törenler, uzlaşımlar, davranış biçimleri örgüsü içinde ele alınmalıdır.
6. **Dil iki düzlemde işler.** Ya kendi dışındaki nesnelere dünyasını betimler ya da kendi kendini betimler. Birinci amaç için kullanıldığında nesne-dil, ikinci amaç için kullanıldığında da üst-dil düzleminde işler.

Dilin doğal kullanımında, hiç bir zaman, iki ayrı birey aynı deneyleri, aynı gündelik yaşantıları bütünüyle aynı göstergelerle, aynı anlamda dile getirmeyebilir. Kişilerin birbirleriyle anlaşmasında ortak dilsel etkenlerin yanı sıra, dilsel olmayan değişik bireysel toplumsal etkenler de vardır. Bu etkenler dil içi iletişimde olduğu gibi, dillerarası iletişimde de yürürlüktedir. Dil dışı etkenlerin büyük ölçüde değişkenliğine, bireysel kullanım olanaklarının sayıca sonsuzluğuna karşın, insanın insanla gene de anlaşabilmesini sağlayan nedenleri şöyle sıralıyor Nida:

1. Bütün insanlarda tinsel süreçlerin benzerliği;
2. Bedensel tepkilerin benzerliği;
3. Kültürel deney birikiminin evrensel yaygınlığı. «İnsanlığı bir kültürel tür olarak birleştiren benzerlikler, ayıran benzeşmezliklerden çok daha büyük sayıdadır.»³

3. Ay.y., s. 55.

4. İnsanın kendini başkalarının davranış biçimine göre ayarlayabilme yetisi.

Bu örgü içinde görüldüğü zaman, anlaşılabilirlik ile çevrilebilirlik aşağı yukarı aynı etkenlere bağlıdır. Dolayısıyla, birlikte ele alınmaları da zorunludur. Özellikle iletişimsel açıdan bir çeviri yaklaşımında, anlaşılabilirlik kavramı çevrilebilirlik ile özdeşleşir. Bunun sonucu olarak, dil içi iletişimin ilkeleri, dillerarası iletişimin de ilkeleri sayılır. «Çeviride söz konusu olan dillerarası iletişimin, kimi yönlerden dil içi iletişimden temel ayrılıklar gösterdiğini ileri sürmek, dil kullanımının doğasını önemli ölçüde yanlış anlamaktır,» Nida'ya göre.⁴

Anlaşılabilirliği böylesine önemli sayan iletişimsel çeviribilim, genellikle amaç dilde, sanki o dilde yazılmışçasına doğallıkla anlaşılacak türden çeviriyi savunur. Nida'nın, çevirmenin kaynak dil öğeleri ile amaç dil öğeleri arasında arayıp bulacağı eşdeğerlilikler konusunda yaptığı ikili ayırmada da bu eğilim yansır. Nida'nın saptadığı iki eşdeğerlilik türünden biri, doğallıkla anlaşılacak çeviri doğrultusundadır: Devingen eşdeğerlilik. Öteki eşdeğerlilik türü ise biçimsel eşdeğerlilik. Bu iki kavram, günümüzde genel çeviri tartışmasında sık sık kullanılır. Kısaca betimlersek:

Biçimsel eşdeğerlilik, bir dilsel iletinin hem içeriğini, hem de biçimini olduğu gibi aktarma amacına yönelik çeviride göze çarpar. Katı bir sözcüğü sözcüğüne çeviride olduğu gibi.

Devingen eşdeğerlilik, amaç dil bağlamında en doğal, en dolaysız anlaşılmayı benimseyen; alıcıda uyanacak dilsel etkinin özgün metin alıcısındakiyle aynı olmasına yönelik çeviride göze çarpar.

İki dilin öğeleri arasında karşılıklı eşdeğerliliklerin aranışında çevirmen birtakım sorunlarla karşılaşabilir. Çevirinin güçlüğü de, çevirmenin bu tür sorunların üstesinden gelme zorunluluğundadır. Bu sorunların belli başlıları:

1. Amaç dil kültüründe, kaynak dil kültüründeki bir ögenin karşılığı var olmayabilir. Batı dillerinden Türkçeye çevirirken sık sık raslanan bir durumdur bu. Sözgelşi, Hıristiyanlığın

4. E.A. Nida, «Translating as Communication» Proceedings of the Fourth International Congress of Applied Linguistics Vol II, ed. G. Nickel. Stuttgart, 1976, s. 65.

törenleriyle ilgili birçok kavram (İng. **epiphany** gibi) ya da Türkçeden Batı dillerine çevirirken tekke geleneğinin kavramları, öte yandan halk dilindeki **kaçgöç**, **tandır** benzeri sözcükler bu nitelikte öğelerdir.

2. Kaynak dil ile amaç dilde birbirinin karşılığı olarak görünen öğeler, dil içi kullanımlarında zorunlu ya da nedensiz birtakım anlam ayrımları gösterebilirler. Sözgelisi, İsveçcede baba yanından dede **farfar**, anne yanından dede **monfor** diye ayrı sözcüklerle adlandırılırken, bu ayrımı İsveççeden İngilizce ya da Almancaya yapılacak bir çeviride karşılayabilme olanağı yoktur. Aynı durum, Türkçedeki **görümce**, **elti**, **yenge** ya da **dayı**, **amca** öğelerinin çoğu Batı dilinde tek sözcüklerle karşılanma zorunluluğunda göze çarpar.
3. Düzgü'nün çözülebilirlik derecesi, kaynak dil ile amaç dilde ayrı olabilir. Belli bağlamlara ilişkin belli göstergeler, kaynak dilde yaygın, amaç dilde hiç tanınmıyor olabilir. Uzay araştırmaları ya da bilgisayarlar konusunda bir İngilizce metnin Türkçeye çevrilisinde, çevirmen kaynak dilde gündelik çevrime girmiş birtakım kavramları bile karşılamakta, bu tür bir güçlüğü saplanabilir, bunlardan oluşan düzgüyü kolayca çözemez.

Eşdeğerliliklerin aranmasında böyle sorunları göz önünde tutan bir çeviri etkinliği, alıcıya yönelik bir etkinliktir. Nitekim, iletişimsel çeviri kuramının öncüsü Nida, çeviri tartışmalarında hep kullanılan **amaç dil** (İng. **target language**) yerine, özellikle alıcı dili (**receptor language**) kavramını kullanırken, bu noktayı vurgulamak ister. Alıcıya yönelik bir çevirinin de öncelikle devingen eşdeğerliliklerle yapılabileceği açıktır. Dilsel göstergenin alıcı ile ilişkisi öne çıkar burada, böylece bu tür çeviri kullanımsal bir çeviri diye bile adlandırılabilir. Nida, sonraları bunu, toplumbilimsel çeviri kuramı⁸ diye de adlandırır.

Anaçizgileri bu olan bir çeviri kuramında, bir metnin tek doğru çevirisinin ya da ölçüt sayılabilecek bir örnek çevirisinin bulunduğu görüşüne karşı çıkılır. Çok değişik yapıda alıcı toplulukları olduğu gibi, bu değişik alıcılara yönelik değişik çeviriler de olmalıdır: «Değişik öğrenim düzeyleri, değişik meslekler, ilgiler, insanların bir iletiyi anlayabilme yetisini önemli ölçüde etkiler. Dolayısıyla, bir metnin, üniversite öğrencileri, ilkokul bitirmişler, yeni okumaya baş-

lamış yetişkinler, yabancı dilde okuyan okul çocukları, geri zekâlılar gibi değişik topluluklar için birbirinden apayrı çevirilerinin yapılması gerekebilir. Nitekim, son zamanlarda Kutsal Kitap dernekleri, salt böyle değişik alıcı türleri için, Kutsal Kitap'ın değişik çevirilerini yapmaktadırlar.»⁶

Bir metnin bu anlayışla yapılmış çevirisi, genellikle özgününden daha uzundur. Bu her zaman kaynak dil ile amaç dil arasındaki yapısal ayrılığın bir sonucu değildir. Çevirmen, metni amaç dil okuru için anlaşılır kılma çabasıyla, birtakım açıklayıcı bilgiler katar araya. Kaynak dilde bir metin, her zaman değilse de genellikle, alıcısının anlama sığasını pek zorlamayacak biçimde oluşturulur. Çevirmen ise amaç dil okurunun anlama yeterliğine göre oluşturmak zorundadır metnini. İleti, alıcının iletişim oluşuna hiç sorun doğurmadan uyacak bir dilsel biçime aktarılmalıdır. Oysa amaç dilde, kaynak metnin uzunluğu olduğu gibi korunursa, çeviri alıcısının anlama sığası zorlanabilir. Açıklayıcı bilgilerin eklenmesiyle, çeviri metnin uzunluğunda bir artma, güçlük derecesinde ise bir azalma olur. İletişimsel bir çeviri kuramı bu ayrımı doğal karşılar.

Çeviriyi karmaşık bir iletişim edimi olarak gören bu yaklaşımın hem dillerarası, hem de dil içi iletişimi belirleyen etkenlerin saptanmasına, adlandırılmasına önemli katkıları vardır. Ancak, bu etkenlerin somut dilsel etkilerinin çözümlenip açıklanması, örneklendirilmesi, şimdilik yeterli bir düzeye varmış değildir. İletişimsel kuram bugünkü olanaklarıyla, tek tek durumlarda çevirmen uygulamalarını, belli çeviri ilkelerini açıklayabilir. Belli metin türlerinin çevirisi için ölçüler, kalıp kurallar da koyabilir, çeviri etkinliğini bu kurallara oranlayarak değerlendirebilir. Ancak, anlamı biçimsel özellikleriyle iç içe olan metinlerin, sözgelışı yazınsal metinlerin çevirisi için tüketici çözümler getiremez. Ayrıca, bütünüyle iletişimsel bir çeviri yöntemi, son derece değişken bir etken olan alıcıya yönelik olduğu için, bu yöntemi öneren bir çeviri kuramı, dil çiftleri arasındaki eşdeğerlilik ilişkilerinin dizgesel bir dökümüne elverişli değildir. İletişimsel çeviri yönteminde, çeviri kavramının yerini açıklama, çeviri sorunlarının yerini de anlama sorunları alır. Dilden dile aktarımda karşılıklı ilişkiler, olası anlam gücüllükleri düzleminde, Nida'nın kendi deyimiyle gücül eşdeğerlilikler çerçevesinde aranır. Ancak, amaç

5. Ay.y., s. 68.

6. Ay.y., s. 68.

dil ortamını belirleyen etkenlerin çok yönlü, çok da ayrışık olmasından dolayı, dil çiftleri arasında kurallı eşdeğerlilik ilişkileri saptamak oldukça güçleşir. Değişik alıcı topluluklarını, dildeki bütün aktarım olasılıklarını, çeviri sürecinin belirleyici etkenleri sayarsak, hiç bir tümcenin, hiç bir dizimin karşılığı önceden söylenemez olur. Salt dilbilimsel kökenli çeviribilimcilerin, iletişimsel kurama yönelttikleri temel eleştiri de budur.⁷ Çünkü dilbilimsel çeviribilimin en yoğun çabalarından biri, dil çiftleri arasında eşdeğerlilikleri sözcük, dizim, tümce düzeyinde kurallı olarak saptayacak çeviri sözlükleri hazırlamaya yöneliktir.

Öte yandan, kurmaca metinler ile insanbilimleri metinlerinin çevirisi, kendini bilgisayar işlemlerine uyarlayan salt dilbilim kökenli bir çeviri anlayışıyla de gerçekleştirilemez. Bu tür yazınsal metinlerin çevirisi, iletişimsel kuramın, kendisine en yakın düşen yorumbilimsel çeviri anlayışıyla işbirliğinden birtakım ilkeler kazanacaktır. Sözgeşi 1940'ta ölen ünlü Alman kuramcısı Walter Benjamin'in, günümüz dil kültür düşünürü George Steiner'in yorumbilimsel çeviri yaklaşımından, iletişimci kuramın eksiklerini giderecek birçok temel bilgi edinilebilir. Çünkü temelde yorumbilimsel yaklaşım da, iletişimsel yaklaşım gibi, çeviriyi salt dilbilimsel değil, ruhdilbilimsel, toplumbilimsel, kısaca kültürel bir süreç olarak görür. Bu tutum da, dilbilimsel çeviri kuramının taşıdığı anlamda nesnellikten, katı bir bilimsellik savından uzaktır.

Gerçekte, alıcı açısından çok karmaşık alımlama örgüleriyle, ayrıca toplumsal kültürel beklenti biçimleriyle koşullu yazınsal, dinsel, düşünsel metinlerin çevirisi, yalnız dilbilimsel betimlerle açıklanamaz. Dilbilimsel biçem çözümlerinin günümüzde varmış olduğu nokta buna şimdilik elvermiyor. Bu tür metinlerin çevirisi için önerilebilecek dizgeli çözüm yolları ancak, iletişimsel-yorumbilimsel çeviri araştırmalarından gelecektir.

A. GÖKTÜRK

7. W. Wilss, *Übersetzungswissenschaft. Probleme und Methoden*, Stuttgart 1977, s. 76.

RÉSUMÉ

L'auteur de cet article étudie le problème de traduction en tant qu'un acte de communication. Il s'appuie sur les données qui lui sont fournies notamment par E.A. Nida et trace les limites de la théorie de traduction qui prend source de la linguistique. D'après A.G. la traduction consiste à passer d'un code à un autre, dans le processus de communication. Cela étant la réception de la traduction, sa place dans le code de communication et le processus d'interprétation du texte par le traducteur ne constituent pas, en fait, l'objet d'étude de la traductologie «linguistique», mais relèvent d'une traductologie communicationnelle.

Dans ce contexte, il ne serait pas faux d'affirmer que, parallèlement aux facteurs linguistiques, les facteurs individuels et sociaux favorisent beaucoup la compréhension du message aussi bien au niveau de la communication intralinguale qu'à celui de la communication interlinguale. Les facteurs qui assurent la compréhension et la traduction d'un texte étant les mêmes, les principes de la communication intralinguale et ceux de la communication interlinguale sont identiques. Par ailleurs, lors de la traduction, la recherche de l'équivalence dynamique qui a pour objectif de transmettre le contenu et la forme du message linguistique, et celle de l'équivalence formelle qui vise la compréhension directe dans le contexte de la langue cible posent des problèmes au traducteur (l'absence d'un élément culturel de la langue source au sein de la culture de la langue cible; la différence de sens, due à l'emploi interlingual, entre certains éléments apparemment équivalents des deux langues; le fait que le décodage varie d'une langue à une autre; les signes appartenant à des contextes spécifiques peuvent avoir une grande fréquence dans la langue source, mais ignorés dans la langue cible).

Selon l'auteur, une traduction destinée au récepteur, traduction qu'il qualifie de «pragmatique», ne peut être effectuée qu'à travers des équivalences dynamiques.

A.G. insiste enfin sur les insuffisances actuelles des descriptions linguistiques qui se proposent de résoudre les problèmes relatifs à la traduction des textes littéraires, philosophiques, politiques, etc.
